

Pienestä kielestä maailmanlatinaksi

Terttu Nevalainen

Englanti on aikamme *lingua franca*. Sen lisäksi, että sillä on virallisen tai puolivirallisen kielen asema 70 maassa, se on maailman eniten opeteltu vieras kieli. Laaja kansainvälinen yhteiskieli englannista on tullut toisen maailmansodan jälkeen etenkin Yhdysvaltain poliittisen ja taloudellisen valta-aseman vaikutuksesta. Levinneisyyden juuret löytyvät kuitenkin kauempaa historiasta.

1600-luvun puolivälissä englantia puhuttiin etupäässä vain Englannissa ja Walesissa, joiden väkiluku oli viitisen miljoonaa. Lontoon asukasluku ei tuolloin ylittänyt puolta miljoonaa. Englanti oli levinnyt jossain määrin myös muualle Brittein saarille jo keskiajalla; Skotlannissa siitä oli tullut oma kielimuotonsa. 1600-luvun loppuun mennessä Pohjois-Amerikkaan oli kuitenkin muuttanut jo 400 000 englantia puhuvaa siirtolaista.

Englannin kieli levisi Itä-Intian kauppakompanian toimien myötä 1600-luvulla myös Intiaan. Australiaan ensimmäiset siirtokunnat perustettiin 1700-luvulla, ja Uuteen Seelantiin ja eteläiseen Afrikkaan 1800-luvulla.

Mitään usdarwinistista selitystä englannin kielen paremmuudesta tai sopivuudesta maailmankieleksi ei siis ole syytä ruveta hakemaan, vaan kielen leviämisen taustalta löytyvät Britannian valta- ja kauppapoliittiset intressit. Yksilötasolla maastamuuton ponttimena oli usein mahdollisuus parempaan elämään tai uskonnonvapautteen uudessa maailmassa.

Kielen muutos

Vaikka kieli ei siis valikoidu maailmankieleksi omien ominaisuuksiensa perusteella, englannin kielioppi voi vaikuttaa oppijasta helpommalta kuin vaikkapa latinan. Eurooppalaisen histori-

ansa aikana englanti oli ehtinyt muuttua paljon enemmän kuin germaaniset sukulaisensa saksa ja ruotsi. Muutoksen nopeudesta saa käsityksen vertaamalla eriaikaisia Raamatun käännöksiä.

(1) God cwæð ða: Gewurðe leoht, & leoht wearð geworht. (*Ælfric*, 1000-luvun alku)

(2) And God seide, Liȝt be maad, and liȝt was maad. (*John Wycliffe*, 1380-luku)

(3) And God said, Let there be light: and there was light. (Kuningas Jaakko I:n *Authorised Version*, 1611)

Ensimmäisen ja toisen käännöksen erot näytävät pitkälle sanastollisilta, mutta niiden lisäksi kieli oli menettänyt valtaosan päätejärjestelmästään ja sen sanajärjestys oli vakiintunut pitkälle nykymuotoonsa. Ensimmäisen esimerkin muinaisenglanti on nykyenglannin puhujalle täysin vierasta kieltä. Toisaalta kakkosesimerkin 1300-luvun nk. keskienglanti oli vielä monilta piirteiltään lähempänä nykyruotsia tai -hollantia kuin kolmannen esimerkin 1600-luvun englantia, jota nykypuhujakin vaivatta ymmärtää.

Sanasto oli muuttunut myös: joidenkin arvioiden mukaan nykyenglannin sanastosta on enää vajaa kolmannes germaanisiperäistä. Suurin osa on lainattu romaanisista kielistä ja latinasta keski- ja renessanssiaikana, mutta lainautuminen jatkuu toki yhä. Maailmankielenä englanti pukeutuu siis lainavaatteisiin.

Englannin kieliopin yksinkertaistuminen ja sanaston uusiutuminen olivat seurausta kielikontakteista: muinaisenglannin aikana viikinkivalloitukset ja -asutus Brittein saarilla vaikuttivat kielen nykysaksaa muistuttavan päätejärjestelmän yksinkertaistumiseen. Sanasto muinaisenglannin ja muinaisskandinaavin puhujilla oli samakantaista. Keskiajalla ranskaa puhuvat normannit valtasivat maan. Ranskan vaikutus näkyy englannissa omana lainasana-kerrostumanaan esimerkiksi ruokasanastossa. Valloitetut jatkoivat edelleen nautojen ja lam-

paiden kasvatusta, mutta ruokalautasella *cow* ja *sheep* kääntyivät ranskalaiseen muotoon *beef* ja *mutton*.

Maailmankielen malli

Keskiajalla latina oli läntisen maailman *lingua franca*. Latinan kielioppi antoi uudella ajallakin mallin kaikkien muiden eurooppalaisten kielten kuvaukselle. Esimerkiksi vokatiivi kuului kielten kuvauksen pakollisiin kategorioihin, vaikka kutsumuotoa ei olisi eri sijamuodolla merkittävää. Latinan kieliopin siirtäminen kansankielille palveli yhteisen sivistyskielen oppimista renessanssiaikana ja sen jälkeenkin.

Latinan vaikutus näkyi englannin koulukieliopeissa vuosisatoja. Kielen omaa rakennetta lähestyttiin ajan myötä. Jo 1600-luvun puolivälissä John Wallis lakkasi taivuttamasta englannin adjektiiveja sijassa ja luvussa ja käytti substantiivisia edeltävistä *a-* ja *an-*sanoista lukusanan sijaan termiä artikkele. Kielioppinsa *Grammatica Linguae Anglicanae* (1653) tämä Oxfordin yliopiston geometrian professori kuitenkin kirjoitti latinaksi, sillä se oli tarkoitettu ulkomaisten englannin oppijien apuneuvoksi.

Pitkälle yhteinen kielioppimalli on helpottanut myös Euroopan muiden kansankielten oppimista. Suomen oppijoillekin lienee hyötyä siitä, että oppikirjoissa puhutaan akkusatiivista objektin sijana – siitä huolimatta, että suomen akkusatiivi toteutuu nominatiivina tai genetiivinä:

Akkusatiivi ilmaisee toiminnan kohteen. Yksikössä akkusatiivi on joko päätteetön tai päätte on *-n/-t*. Täten kaikilla nomineilla, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, on kaksi akkusatiivimuotoa, jotka ovat aina joko nominatiivin tai genetiivin näköisiä. Valittava akkusatiivin päätte riippuu asiayhteydestä. (<http://www.cc.jyu.fi/~pamakine/kieli/suomi/sijat/sijatperus.html>; 26.5.04)

Englannin asema maailmankielenä on vastaavasti jättänyt jälkensä kielten nykyisiin kuvausmalleihin. Yhdysvalloissa 1950-luvulla alkuun saanut ja 1960-luvulla kielitieteen valtavirraksi kasvanut generatiivinen kielioppi (*generative grammar*) pyrki kuvaamaan ja selittämään ihmiskielen yleisiä ominaisuuksia. Kuitenkin sen päätteos, Noam Chomskyn *Aspects of the Theory of Syntax*, perustui englannin kieleen, joka ei välttämättä ole sen edustavampi lähtökohta muiden kielten kuvaukselle kuin latina aikoinaan. Englannin väitelauseen sanajärjestys

esimerkiksi on kiinteä eikä subjektin ja objektin paikkaa ei voi vaihtaa: *John sees Mary* ei tarkoita samaa kuin *Mary sees John*. Suomessakin subjekti tavallisesti edeltää objektia väitelauseessa, mutta perusermerkitys säilyy, vaikka niiden järjestystä muutetaan: *Jussi näkee Maijan/ Maijan näkee Jussi*.

Kielen kierrätystä

Kuten latina aikoinaan, englanti kuuluu nykyään maailman johtaviin sanastonviejiin. Arkihavainto osoittaa, että anglismit valtaavat alaa suomessakin. Jos asiaa katsoo historian näkökulmasta, englannin kautta lainautuu muihin kielisiin myös paljon klassisperäistä sanastoa. Tieteen kielessä esimerkiksi on usein kyse latinan ja kreikan kierrätyksestä. Puheet latinan kuolemasta ovat siis tässä mielessä suuresti liioiteltuja.

Englanti jatkaa itsekin sanaston lainaamista niin suurista kuin pienistäkin kielistä. *Sauna* lienee tunnetuin suomalaislaina englannissa. Laaja *Oxford English Dictionary* (OED) jäljittää sen ensiesiintymän Paul Du Chaillun matkakuvaukseen vuodelta 1881. Muitakin suomalaisperäisiksi mainittuja sanoja sanakirjasta löytyy. Kivilajit muodostavat niistä suuren osan. Ne kertovat kuitenkin enemmän tieteen kansainvälisyydestä kuin suomesta aktiivisena lainanantajakielenä (ks. oheista taulukkoa).

Kivikovia suomalaislajinoja Oxford English Dictionaryssa

- *rapakivi*, joka määrittellään suomalaisiksi murenevaksi kiveksi (ensiesiintymä 1784);
- *ijolite*, *ijoliitti*, joka on muodostettu lin ruotsalaisen nimen, *ljo*, mukaan ja lainattu englantiin saksan kautta (ensiesiintymä 1897);
- *hackmanite*, *hackmaniitti*, nimetty suomalaisen geologin Victor A. Hackmanin mukaan ja lainautunut englantiin ruotsin kautta (ensiesiintymä 1903);
- *ramsayite*, *ramsayiitti*, saanut nimensä suomalaisen geologin Wilhelm Ramsayn mukaan ja tullut englantiin venäjän kautta (ensiesiintymä 1924);
- *väyrynenite*, *väyryneniitti*, muodostettu suomalaisen mineralogin, H. Väyrysen mukaan, mutta lainautunut englantiin saksan kautta (ensiesiintymä 1954).
- P. Eskolalle v. 1958 omistettua *eskolaiittia* (eng. *eskolaite*) ei sanakirja vielä tunne.

Miten käy englannin?

Maailmankielen elämänkaareen näyttää liittyvän paradoksi. Jos englanti menettää johtavan asemansa, se jää latinan tapaan elämään eri puolilla maailmaa siinä sanastossa, jonka muut kielet ovat siitä lainanneet. Jos se taas säilyttää asemansa, se jatkaa lainaamista. Jos kiinteät kielikontaktit jatkuvat kyllin kauan, englanti todennäköises-

ti jakautuu moneksi uudeksi paikalliskieleksi. Malliakaan ei tarvitse kaukaa hakea: juuri näinhän italia, espanja, portugali, ranska ja romania syntyivät latinan pohjalta.

Kirjoittaja on englantilaisen filologian professori ja Englannin kielen vaihtelun ja muutoksen tutkimusyksikön johtaja.

Niin Terttu Nevalaisen edellinen kirjoitus kuin seuraavat **Päivi Pahdan**, **Irma Taavitsaisen**, **Matti Rissanen** ja **Helena Raumolin-Brunbergin** artikkelit perustuvat Englannin aika -luentosarjaan. Luentosarjan järjesti Englannin kielen vaihtelun ja muutoksen tutkimusyksikkö VARIENG keväällä 2004. Yksikkö toimii Helsingin yliopiston englannin kielen laitoksella ja nauttii Suomen Akatemian huippuyksikkörahoitusta. Lisää aiheesta teoksessa "Englannin aika: elävän kielen kartoitusta", toim. Terttu Nevalainen, Matti Rissanen ja Irma Taavitsainen (WSOY 2004).